بررسی میزان توجه به مولفه‌های آموزش مشارکت شهروندی در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی*

سجاد بهزادی[۱]، محمدصالح شکوهی بیدهندی[۲]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۵/۸ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۲/۱۰

چکیده

امروزه توجه به کتاب‌های درسی به عنوان محور مکتوب و مدون تعلیم و تربیت از حیث توجه و پرداختن بر موضوعات و مولفه‌های شهروندی و به خصوص مشارکت شهروندی در کنار وجوه آموزشی و درسی، از اهمیت بسیاری برخوردار بوده و جنبه مهمی از مدرسه کارآمد می‌باشد. لذا این پژوهش درصدد بررسی میزان توجه کتاب‌های درسی به آموزه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای مشارکت شهروندی می‌باشد. پژهش حاضر توصیفی- تحلیلی و در راستای دستیابی به اهداف مدنظر، کتاب‌های مقطع ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ به عنوان جامعه آماری پژوهش به روش تحلیل محتوا مورد بررسی و داده‌ها با استفاده از روش آنتروپی شانون پردازش شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که به طور کلی هشت مهارت پرسشگری، مشارکت در مباحث، گوش دادن به مباحث و درک موضوعات، مسئولیت‌پذیری، همکاری و کارکردن با دیگران، حس تعلق به مکان، آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی و شناخت شهر و نهادهای مدیریت شهری به عنوان مهارت‌های مورد نیاز در ارتباط با آموزش و نهادینه‌سازی مشارکت شهروندی می‌تواند در دستورکار قرار گیرد. در این خصوص تاکید و توجه کتاب‌های درسی اغلب بر دو مهارت همکاری و کارکردن با دیگران و مشارکت در مباحث معطوف شده و سایر مهارت‌ها مورد بی‌توجهی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: مشارکت شهروندی، تحلیل محتوا، مقطع ابتدایی، کتاب‌های درسی

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.
Sajadbehzadi130@gmail.com

۲. استادیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
shokouhi@iust.ac.ir

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه سجاد بهزادی به راهنمایی محمدصالح شکوهی بیدهندی در مقطع کارشناسی ارشد می‌باشد.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

مقدمه

کتاب‌های درسی بدین منظور که در گستره‌ی تمامی شهرها و روستاها توزیع و محور مکتوب و مدون تعلیم و تربیت به شمار می‌روند (به خصوص در نظام‌های آموزشی متمرکز) و اقدامات تربیتی دانش‌آموزان توسط معلم و حول محور آن سازماندهی می‌شود، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشند (قاسمی و مجیدی پرست، ۱۳۹۳: ۷۵-۷۶). کتاب‌های درسی مسیر اصلی و مفاهیم کلیدی آموزش را مشخص و برنامه‌ی تدریس و مهارت‌آموزی را جهت می‌دهند و از این رو نظام تعلیم و تربیت کارآمد را می‌توان جزء شروط اصلی در دستیابی به شکوفایی و بالندگی منابع انسانی به شمار آورد. بدین منظور در سال‌های اخیر کانون توجهات اغلب دولت‌ها و برنامه‌ریزان بر دستیابی به نظام آموزشی کارآمد معطوف شده و تمرکز و پرداختن به آموزش‌های عمومی -که اغلب تحت عنوان آموزش‌های شهروندی مطرح می‌شود- در کنار آموزش‌های تخصصی در مدارس را با هدف تربیت شهروندانی دغدغه‌مند و مشارکت‌جو، جزء پیش زمینه‌های لازم برای توسعه‌یافتگی جوامع عنوان کرده‌اند (گبورس و همکاران[1]، ۲۰۱۳: ۱۶۰؛ ای آ سی ای آ[2]، ۲۰۱۲: ۲۷-۲۸؛ ناوارو مدینا و دی آلبا فرناندز[3]، ۲۰۱۵: ۴۶؛ سیملا و همکاران[4]، ۲۰۱۳: ۱۵۸؛ وود و همکاران[5]، ۲۰۱۸: ۲۶۰).

مدارس و فضاهای آموزشی به عنوان نهادی که نمایانگر یک جامعه مدنی می‌باشد و انتقال ارزش‌های مدنی را در دستور کار خود قرار داده است، علاوه بر وجوه آموزشی و درسی که صرفا آگاهی‌های شناختی را به دنبال دارد، به این دلیل که بخشی از زندگی روزمره دانش‌آموزان را به خود اختصاص می‌دهد و زمینه‌ی برخورد آنان با نقش‌های جدید، افراد و دیدگاه‌های متفاوت، چالش‌های اجتماعی، هویت شخصی، معنا و مفهوم منافع و ... را فراهم می‌سازند، پرورش ابعاد عاطفی و رفتاری عمل شهروندی دانش‌آموزان را نیز تحت الشعاع قرار می‌دهد (گبورس و همکاران، ۲۰۱۵: ۹۰؛ ریچرت و ترنی پورتا[6]، ۲۰۱۹: ۱۱۲؛ ذهبیون و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۷). شایان ذکر است که با توجه به اهمیت سنین کودکی و نوجوانی به جهت ماندگاری آموزش و شکل‌دهی به رفتار فرد در آینده، آموزش‌های شهروندی هرچه از سنین پایین‌تری آغاز شوند،

---

1. Geboers et al.
2. EACEA
3. Navarro-Medina& de-Alba-Fernandez
4. Semela et al.
5. Wood et al.
6. Reichert& Torney-Purta

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

بدرستی نهادینه می‌شوند و در سنین بزرگسالی، افراد به راحتی حقوق و وظایف خود نسبت به جوامع را پذیرا می‌باشند (گنن و گولر[1]، ۲۰۱۱: ۳۶۳۳؛ لی و لی[2]، ۲۰۱۹: ۳). لذا مدارس به عنوان جلوه‌گاه تحقق اهداف آموزش و پرورش نظر متخصصان را به منظور بستری برای ارائه آموزش‌های شهروندی و به خصوص مشارکت شهروندی به خود جلب کرده است و در این راستا اغلب کشورها با گنجاندن آموزش‌های شهروندی در برنامه‌های درسی مدارس (به صورت دروس مجزاء و یا با ادغام در سایر دروس) سعی در تربیت شهروندانی فعال و مشارکت‌جو دارند (ای آ سی ای آ ، ۲۰۱۲، ۱۳-۲۰؛ آتنتیو و همکاران[3]، ۲۰۱۹).

با توجه به مطالب مطرح شده، به منظور افزایش اثربخشی و نهادینه‌سازی آموزه‌ها و مهارت‌های مشارکت شهروندی، رعایت و به کارگیری برخی اصول و یا پیش‌زمینه‌ها در محتوای کتاب‌های درسی می‌تواند در ارتقاء روحیه مشارکت‌جویی دانش‌آموزان موثر واقع شود. مهارت‌هایی نظیر توانایی و اعتماد به نفس در صحبت کردن، مذاکره، ارتباط، همکاری و ... از جمله این پیش‌زمینه‌ها می‌باشند (لاوندس و پارتچت[4]، ۲۰۰۶، لی و لی ، ۲۰۱۹: ۳). همچنین در اغلب کشورهای اروپایی نیز چهار مهارت اجتماعی (توانایی همکاری و کارکردن با دیگران، مسئولیت‌پذیری و ...)، ارتباطی (نحوه ارتباط با دیگران، پرسشگری، گوش دادن به صحبت‌های دیگران، مشارکت در مباحث و ...)، مدنی (مشارکت فعال در جامعه، داوطلب شدن و تاثیرگذاری بر سیاست‌ها و تصمیمات عمومی و ...) و بین‌فرهنگی (آشنایی و درک تفاوت‌های فرهنگی و ...) به منظور تبدیل شدن دانش‌آموزان به شهروندانی فعال و مشارکت‌جو، در قالب آموزش شهروندی در برنامه درسی مدارس مد نظر قرار گرفته است (ای آ سی ای آ، ۲۰۱۲: ۱۳-۳۲). با این وجود آگاهی کافی نسبت به آموزه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز و اثرگذار بر مشارکت شهروندی و بهره‌گیری و استفاده صحیح از این عوامل در محتواهای آموزشی و برنامه درسی، تاثیر به سزایی بر نهادینه‌سازی موضوعات و مشارکت فعال افراد در جامعه می‌گذارد. در این میان دانش و آگاهی نسبت به نهادها، رویه‌های مشارکتی، حقوق شهروندی (فلزر[5]، ۲۰۱۹؛ کالاندیدیس[6]، ۲۰۱۸؛ کاسیا و کیونج[7]، ۲۰۱۶)، تعهد و

---

1. Gonen&Guler
2. Li&Li
3. Atieno et al.
4. Lowndes&Pratchett
5. Fleszer
6. Kalandides
7. Kaseya&Kihonge

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

مسئولیت‌پذیری اجتماعی (اسدپور و همکاران، ۱۳۹۷؛ هدایت‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷؛ جانس و دی‌باچر[1]، ۲۰۰۲)، همبستگی اجتماعی و تمایل به همکاری با انسان‌ها و نهادهای اجتماعی (ادریسی و شجاعی، ۱۳۹۱؛ دانشپور و همکاران، ۱۳۹۶؛ جانس و دی‌باچر، ۲۰۰۲)، مهارت‌های گفتاری نظیر توانایی و اعتماد به نفس در صحبت کردن و بیان موضوعات، حس تعلق (لاوندس و پارتچت، ۲۰۰۶) و ... از جمله عوامل موثر بر مشارکت شهروندان می‌باشد.

به طور کلی و با در نظر گرفتن اهمیت و ضرورت مشارکت مردم در برنامه‌ریزی و توسعه شهری و تاثیراتی که بر تحقق‌پذیری طرح‌ها و مقبولیت ساکنان، افزایش حس تعلق و مسئولیت‌پذیری، ارتقاء سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی، توانمندسازی و بهره‌گیری از ظرفیت و نظرات شهروندان، کاهش هزینه‌های بلندمدت اداره‌ی جامعه و ... دارد (برابهام[2]، ۲۰۰۹؛ فاکتور[3]، ۲۰۱۸؛ فلزر، ۲۰۱۹؛ بوبیو[4]، ۲۰۱۹)، در سال‌های اخیر تمرکز طیف وسیعی از مطالعات و پژوهش‌های صورت گرفته به تحقق این موضوع و بررسی مولفه‌ها، شرایط و پیش‌زمینه‌های مورد نیاز برای رسیدن به این مهم معطوف شده است (کلدی، ۱۳۸۱؛ رضادوست و عابدزاده، ۱۳۸۷؛ ظفری و ویسی،۱۳۹۰؛ کلانتری و رسولی ۱۳۹۱؛ اقتصادی، ۱۳۹۲؛ شاه‌حسینی و صارمی، ۱۳۹۷؛ صالح‌پور جم و همکاران، ۱۳۹۹؛ شرفی و همکاران، ۱۳۹۹). اغلب این پژوهش‌ها نظام تعلیم و تربیت یا به عبارتی سطح تحصیلات را جزء عوامل موثر بر مشارکت شهروندی دانسته‌اند که در بسیاری از موارد علی‌رغم انتظار، اثر معکوس بر مشارکت شهروندی داشته است. در این میان کمتر پژوهشی با توجه به اهمیت آموزش‌های رسمی، به بررسی کتاب‌های درسی با توجه به مولفه‌های مورد نیاز برای نهادینه‌سازی و آموزش موثر مشارکت شهروندی پرداخته است. لذا این پژوهش درصدد است کتاب‌های درسی (به طور مشخص در دوره‌ی شش ساله‌ی مقطع ابتدایی به عنوان مورد مطالعاتی در این مقاله) را از حیث پرداختن به مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز جهت آموزش مشارکت شهروندی، مورد بررسی قرار دهد و به این سوال بپردازد که در حال حاضر، کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی تا چه اندازه و چگونه مفهوم مشارکت شهروندی را به کودکان آموزش می‌دهند؟

روش پژوهش

[1]. Jans&De Backer
[2]. Brabham
[3]. Factor
[4]. Bobbio

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

از آنجا که هدف این پژوهش، توصیف و تحلیل وضعیت کتاب‌های درسی می‌باشد، تحقیق توصیفی- تحلیلی به شمار می‌آید و بدین منظور از روش تحلیل محتوا استفاده شده است که شامل توصیف دقیقی از مقوله‌هایی است که در ارتباط با مفهوم مشارکت شهروندی در کتاب‌های درسی شناسایی شده است. همچنین با مد نظر قرار دادن اهمیت و میزان تاثیرگذاری و نهادینه شدن محتوای آموزشی در دوران کودکی (لی و لی، ۲۰۱۹؛ گنن و گولر، ۲۰۱۱؛ یونیسف[1]، ۲۰۱۸)، کتاب‌های دوران ابتدایی (پایه اول تا ششم) سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ به عنوان جامعه آماری این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. شایان ذکر است که با توجه به اهمیت کلیه دروس در پرورش و توسعه مهارت‌های مورد نیاز برای مشارکت شهروندان، تمامی کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی به عنوان جامعه آماری انتخاب شده و تنها به کتاب‌های تخصصی نظیر تعلیمات اجتماعی و ... اکتفاء نشده است (از نمونه‌گیری صرف نظر شده است). بدین منظور محتوای کتاب‌های درسی به سه بخش متن کتاب، تکالیف و فعالیت‌ها و تصاویر دسته‌بندی شده و مورد تحلیل قرار گرفته است. همچنین به منظور بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی، از فهرست وارسی تحلیل محتوا استفاده شده است. برای تأمین روایی فهرست وارسی تحلیل محتوا، روایی صوری و نظر متخصصان مورد استفاده قرار گرفته است. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق نیز از روش بازآزمایی (آزمون- آزمون مجدد) استفاده شد؛ بدین صورت که پس از دو بار مطالعه کتب درسی دوره ابتدایی به فاصله دو هفته، مقدار ضریب همبستگی ۰٫۸۷ بین فراوانی شمارش شده به دست آمد. ملاک تحلیل محتوا در این پژوهش نیز مولفه‌های موثر بر میزان مشارکت شهروندی می‌باشد که از ادبیات پژوهش استخراج شده است. در این راستا نظریات و متغیرهای موثر بر مشارکت شهروندی و همچنین مهارت‌ها و آموزش‌های گنجانده شده در برنامه‌های درسی مدارس به منظور ارتقاء مشارکت دانش‌آموزان، مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله مهم‌ترین مهارت‌هایی که تاثیر به سزایی بر شکل‌گیری زیرساخت‌های لازم و افزایش مشارکت شهروندان در سال‌های آتی دارد، می‌توان به مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های اجتماعی و آگاهی و دانش مرتبط با حوزه مشارکت و شهروندی اشاره کرد که در نمودار شماره ۱ قابل مشاهده می‌باشد. مهارت‌های ارتباطی بر نحوه‌ی ارتباط موثر با دیگران تاکید دارد که عاملی مهم در برقراری ارتباط و بیان دیدگاه‌ها و نظرات افراد در فرآیند برنامه‌ریزی می‌باشد و مهارت‌هایی نظیر پرسشگری، گوش دادن و درک صحبت‌های دیگران، مشارکت در مباحث، مهارت در صحبت کردن و بیان نظرات و ... را در بر می‌گیرد. مهارت‌های اجتماعی نیز شامل

[1]. UNICEF

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

مسئولیت‌پذیری، توانایی همکاری و کارکردن با دیگران و حس تعلق نسبت به مکان می‌باشد که با تقویت نقش و تعهدات افراد نسبت به اجتماع، تاثیر به سزایی بر افزایش مشارکت شهروندان دارد. همچنین دانش و آگاهی کافی نسبت به ساختار و وظایف نهادها (نهادهای مرتبط با مدیریت شهری) و همچنین حقوق و وظایف افراد به عنوان شهروند نیز می‌تواند در افزایش مشارکت شهروندی موثر واقع شود.

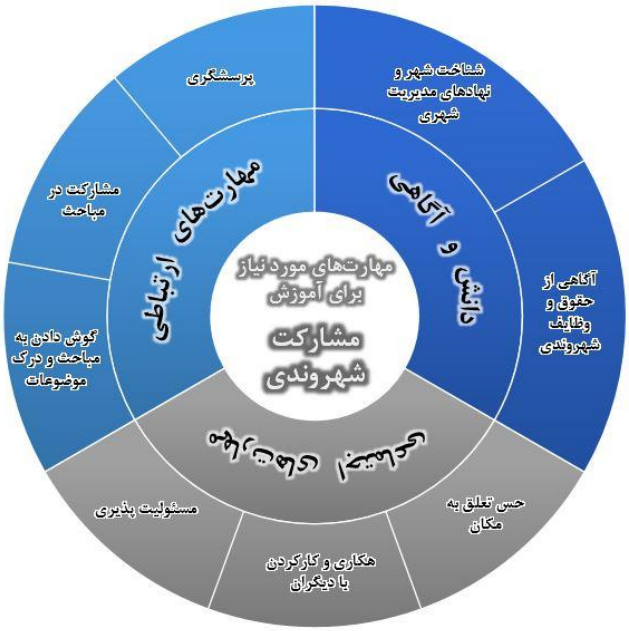

نمودار ۱. مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی در برنامه درسی مدارس

همچنین در این پژوهش نتایج تحلیل محتوا با روش آنتروپی شانون که برگرفته از تئوری سیستم‌ها است، پردازش شده‌اند. بر این اساس ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها و مهارت‌ها استخراج و در جدول مربوط درج شد. سپس داده های پژوهش در فرآیند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آن‌ها) تجزیه و تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه گانه آن پرداخته می‌شود.

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی بهنجار می‌شوند. برای این کار از این رابطه استفاده شده است:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{j=1}^{m} F_{ij}} \quad (i = 1.2.\cdots.n \ .j = 1.2.\cdots.m)$$

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله و مهارت محاسبه و در ستون‌های مربوطه قرار داده شد. برای این منظور از رابطه‌ای که در پی می‌آید استفاده شده است:

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

$$E_j = K\sum_{h=1}^{m}\left|P_{ij}L_nP_{ij}\right| \ \ (i = 1.2.\cdots.m) \quad . \quad K = \frac{1}{Lnm}$$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مهارت‌ها، ضریب اهمیت هریک از مهارت‌ها محاسبه شد. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شده است:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^{n} E_j}$$

یافته‌ها

در این پژوهش کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌ها و مهارت‌های تاثیرگذار بر مشارکت شهروندی تحلیل شده‌اند. بدین منظور مجموع فراوانی‌ها بر حسب هر مولفه و مهارت در محتوای کتاب‌های درسی (متن کتاب، فعالیت‌ها و تکالیف و تصاویر) مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

جدول ۱. توزیع فراوانی عبارات متن کتاب مرتبط با مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش

دروس مقطع ابتدایی		مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی							
		دانش و آگاهی		مهارت‌های اجتماعی			مهارت‌های گفتاری		
		شناخت شهر و نهادها	آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی	حس تعلق به مکان	همکاری و کارکردن با دیگران	مسئولیت پذیری	گوش دادن به مباحث و درک موضوعات	مشارکت در مباحث	پرسشگری
پایه اول ابتدایی	ریاضی	*	*	*	*	*	*	*	*
	علوم تجربی	۲	۴	*	۱۶	۳	*	۲۶	۶
	فارسی	۲	۴	۶	۱	*	۲	*	*

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	نگارش فارسی	*	*	*	*	*	*	*	*
	قرآن	*	*	*	۳۰	*	*	۱۷	*
پایه دوم ابتدایی	ریاضی	*	*	*	*	*	*	*	*
	علوم تجربی	*	۱	*	۱۱	*	*	۸	*
	فارسی	۲	۲	۹	۶	*	۲	۷	۳
	نگارش فارسی	*	*	*	*	*	*	*	*
	قرآن	*	*	*	۲	*	*	۱۷	*
	هدیه‌های آسمانی	*	۲	*	۴	*	*	۲	*
پایه سوم ابتدایی	ریاضی	*	*	*	*	*	*	*	*
	علوم تجربی	*	*	*	۵	*	*	۵	۱
	فارسی	۵	۱۰	۱۳	۱۳	۱	۱	۷	*
	نگارش فارسی	*	*	*۲	*	*	*	*	*
	قرآن	*	*	*	۱	*	*	*	*
	هدیه‌های آسمانی	*	*	*	۱	*	*	۳	۲
	مطالعات اجتماعی	۵	۹	۴	۹	*	*	۱	*
پایه چهارم ابتدایی	ریاضی	*	*	*	*	*	*	*	*
	علوم تجربی	۱	۶	*	۶	*	*	۱	*
	فارسی	*	*	۱	*	۱	*	۱	*

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	هدیه‌های آسمانی	❊	۱	۱	۱	❊	❊	❊
	مطالعات اجتماعی	۲۲	۱۲	۱۹	❊	❊	❊	❊
پایه پنجم ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	علوم تجربی	❊	❊	❊	۷	۱	❊	۲	۱
	فارسی	❊	❊	۱۹	۲	❊	۱	۴	۲
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	۱
	هدیه‌های آسمان	❊	۱	❊	۵	❊	۱	۱	۱
	مطالعات اجتماعی	۳۰	۲	۴	۵	۳	❊	❊	❊
پایه ششم ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	علوم تجربی	❊	❊	❊	۳	❊	❊	۱۰	❊
	فارسی	❊	۱	۱۰	۱۱	❊	۲	۶	۱
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	۲	❊	۱	❊	❊	۱۱	❊
	هدیه‌های آسمان	❊	۶	❊	۴	❊	❊	۴	۳
	مطالعات اجتماعی	۲	۷	❊	۲	❊	❊	۵	❊

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	کار و فناوری	*	*	*	*	*	*	*
	تفکر و پژوهش	*	۴	*	*	۲	*	۶	*
مجموع		۷۱	۷۴	۸۶	۱۴۶	۱۱	۹	۱۴۵	۲۱

مطابق با جدول شماره ۱ که توزیع فراوانی جملات و عبارات متن کتاب‌های درسی را به تفکیک دروس و پایه تحصیلی مورد بررسی قرار داده است، به توانایی همکاری و کارکردن با دیگران و مشارکت در مباحث توجه بیشتری معطوف شده است و مسئولیت‌پذیری، پرسشگری و گوش دادن به مباحث و درک موضوعات مورد بی‌توجهی قرار گرفته است و از توجه به این گونه مهارت‌ها چشم پوشی شده است.

جدول ۲. توزیع فراوانی تکالیف و فعالیت‌های مرتبط با مولفه‌ها شهروندی در کتاب‌های درسی دوران ابتدایی و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت

دروس مقطع ابتدایی		**مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی**							
		دانش و آگاهی		**مهارت‌های اجتماعی**			**مهارت‌های گفتاری**		
		شناخت شهر و نهادها	آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی	حس تعلق به مکان	همکاری و کارکردن با دیگران	مسئولیت پذیری	گوش دادن به مباحث و درک موضوعات	مشارکت در مباحث	پرسشگری
پایه اول ابتدایی	ریاضی	*	*	*	۱	۱	۱	۱۶	*
	علوم تجربی	*	*	*	*	*	*	*	*
	فارسی	۱	۱	*	۲۰	*	۲۶	۳۱	*

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	۴۳	❊	❊	۱۱	❊
پایه دوم ابتدایی	ریاضی	❊	۱	❊	۵	❊	❊	۴	۱
	علوم تجربی	۲	۱	❊	۱۳	❊	❊	۲۹	۱
	فارسی	❊	۱	۲	۱۱	❊	❊	۳	❊
	نگارش فارسی	❊	❊	۹	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	۱۱	❊	❊	۵	۱
	هدیه‌های آسمانی	❊	❊	❊	۱۱	❊	❊	۱۳	❊
پایه سوم ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	علوم تجربی	❊	❊	❊	۸	❊	❊	۱۷	❊
	فارسی	۳	۴	۱	۱۴	❊	۷	۱۳	❊
	نگارش فارسی	❊	❊	۲	۱	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	۲	❊	❊	۱۵	❊
	هدیه‌های آسمانی	❊	❊	❊	۶	❊	❊	۲۷	۱
	مطالعات اجتماعی	❊	❊	❊	۴	❊	❊	۱۲	۱
پایه	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	۲	❊

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	علوم تجربی	*	*	*	۹	*	*	۲۶	*
	فارسی	*	*	*	۴	*	۲	۱۱	*
	نگارش فارسی	*	۳	*	*	*	*	۱	*
	قرآن	*	*	*	۱۳	*	*	۱۲	*
	هدیه‌های آسمانی	*	۵	۱	۸	*	۱	۲۲	*
	مطالعات اجتماعی	۱	*	۱	۱۲	*	*	۷	۱
پایه پنجم ابتدایی	ریاضی	*	*	*	۵	*	*	۵	*
	علوم تجربی	*	*	*	۹	*	*	۲۲	*
	فارسی	*	*	۵	۷	۲	۱۰	۱۰	*
	نگارش فارسی	*	*	*	*	*	*	*	*
	قرآن	*	*	*	۱۲	*	*	۲۲	*
	هدیه‌های آسمان	*	۶	*	۶	*	*	۱۶	۱
	مطالعات اجتماعی	۲	۵	*	۹	*	۷	۱۰	*
پایه ششم ابتدایی	ریاضی	*	*	*	۴	*	*	۵	*
	علوم تجربی	۱	۱	۱	۱۴	*	*	۲۱	۱

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

فارسی	*	*	*	۲	*	۲	۶	*
نگارش فارسی	*	*	۴	۳	*	۱	*	*
قرآن	*	*	*	۱	*	*	۱۲	*
هدیه‌های آسمان	*	*	*	۱	*	*	۲۲	۱
مطالعات اجتماعی	*	۱	*	۱۷	*	*	۸	*
کار و فناوری	*	*	*	۸	*	*	۱۷	*
تفکر و پژوهش	*	۲	*	۲۰	۳	۱	۴۰	۹
مجموع	۱۰	۳۱	۲۶	۳۱۴	۶	۵۸	۴۹۳	۱۸

در جدول شماره ۲ وضعیت تکالیف و فعالیت‌های کتاب‌های درسی نسبت به مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی قابل مشاهده می‌باشد. نتایج حاکی از آن است که اغلب فعالیت‌ها و تکالیف کتاب‌های درسی با تمرکز بر کارهای گروهی و گفتگو درباره‌ی موضوعات مختلف و توضیح دادن مسائل، سعی در ارتقاء توانایی همکاری و کارکردن با دیگران و همچنین تشویق دانش‌آموزان به بحث و مشارکت در مباحث دارند که تعداد فعالیت‌های مرتبط با این نوع مهارت‌ها و مقایسه آن با فراوانی سایر مهارت‌های مرتبط با مشارکت شهروندی گویای این موضوع می‌باشد. شایان ذکر است که تکالیف و فعالیت‌ها به دلیل ماهیت عملی بودن آن، می‌تواند تاثیر به سزایی در رشد و نهادینه شدن مهارت‌های مختلف دانش‌آموزان داشته باشد.

جدول ۳. توزیع فراوانی تصاویر مرتبط با مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی در کتاب‌های درسی دوران ابتدایی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	دروس مقطع ابتدایی	مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی							
		دانش و آگاهی		مهارت‌های اجتماعی			مهارت‌های گفتاری		
		شناخت شهر و نهادها	آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی	حس تعلق به مکان	همکاری و کارکردن با دیگران	مسئولیت پذیری	گوش دادن به مباحث و درک موضوعات	مشارکت در مباحث	پرسشگری
پایه اول ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	۷	❊	❊	❊	❊
	علوم تجربی	❊	۱	❊	۲۳	۱	۱	۲	❊
	فارسی	۴	۴	❊	۱۸	❊	۵	❊	۱
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	۳	❊	۲	❊	۱
پایه دوم ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	علوم تجربی	❊	۲	❊	۲۱	❊	۲	۲	❊
	فارسی	۲	❊	❊	۲	❊	۱	۲	۲
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	۵	❊	❊	❊	❊
	هدیه‌های آسمانی	❊	۲	❊	۵	❊	❊	❊	❊
پایه سوم	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	علوم تجربی	❊	❊	❊	۲۳	❊	❊	۲	❊
	فارسی	❊	❊	۱	۱	❊	❊	۱	❊
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	۱	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	هدیه‌های آسمانی	❊	۱	❊	۶	❊	۲	۲	❊
	مطالعات اجتماعی	۴	۴	❊	۹	❊	❊	۱	❊
پایه چهارم ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	۱	❊	❊	❊	❊
	علوم تجربی	۱	۲	❊	۷	❊	❊	۲	❊
	فارسی	❊	❊	۳	❊	❊	❊	۱	❊
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	هدیه‌های آسمانی	❊	۱	❊	۵	❊	۱	۳	❊
	مطالعات اجتماعی	۸	❊	۱	۵	❊	❊	۲	❊
پایه پنجم ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	۱	❊
	علوم تجربی	❊	❊	❊	۱۰	❊	❊	۱	۱

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	فارسی	❊	❊	۱	❊	❊	❊	❊
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	۱	❊	۳	۱
	هدیه‌های آسمان	❊	۱	❊	۱	❊	❊	❊
	مطالعات اجتماعی	۸	۳	❊	۴	❊	۲	۴
پایه ششم ابتدایی	ریاضی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	علوم تجربی	❊	❊	❊	۷	❊	❊	❊
	فارسی	❊	❊	۲	❊	❊	❊	❊
	نگارش فارسی	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	قرآن	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	هدیه‌های آسمان	❊	❊	❊	❊	❊	۱	❊
	مطالعات اجتماعی	۳	❊	❊	۱	❊	۲	۵
	کار و فناوری	❊	❊	❊	❊	❊	❊	❊
	تفکر و پژوهش	❊	❊	❊	۷	❊	۲	۲
	مجموع	۳۰	۲۱	۸	۱۷۲	۱	۳۱	۱۷

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

تصاویر کتاب‌های درسی از بخش‌های مهمی است که ارتباط مستقیمی با محتوای مباحث و نقش موثری بر درک موضوعات دارند. مطابق با جدول شماره ۳، تصاویر مرتبط با آموزش مشارکت شهروندی در کتاب‌های درسی دوران ابتدایی اغلب بر همکاری و انجام کارهای گروهی تاکید دارند (بیش از نیمی از تصاویر) و به دنبال افزایش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان و به خصوص تقویت توانایی انجام کارهای گروهی می‌باشند. همچنین فراوانی تصاویر مرتبط با سایر مهارت‌های مرتبط با مشارکت شهروندی در مقایسه با تصاویر انجام کارهای گروهی، بیانگر عدم توجه کافی و غفلت از تاثیر سایر مهارت‌ها بر مشارکت شهروندان می‌باشد.

جدول ۴. توزیع فراوانی و درصد مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی در محتوای درسی (متن کتاب، تکالیف و تصاویر) دوران ابتدایی به تفکیک دروس

پایه تحصیلی		مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی								مجموع
		دانش و آگاهی		مهارت‌های اجتماعی			مهارت‌های گفتاری			
		شناخت شهر و نهادها	آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی	حس تعلق به مکان	همکاری و کارکردن با دیگران	مسئولیت پذیری	گوش دادن به مباحث و درک موضوعات	مشارکت در مباحث	پرسشگری	
ریاضی	تعداد	۰	۱	۰	۲۳	۱	۱	۳۳	۱	۶۰
	درصد	۰	۱	۰	۴	۶	۶	۵	۲	۲۴
علوم تجربی	تعداد	۷	۱۸	۱	۱۹۲	۴	۳	۱۷۶	۱۱	۴۱۲
	درصد	۶	۱۴	۱	۳۰	۲۲	۳	۲۷	۲۰	۱۲۳
فارسی	تعداد	۱۹	۲۷	۷۳	۱۱۲	۴	۶۱	۱۰۳	۹	۴۰۸

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

	درصد	۱۷	۲۱	۶۱	۱۸	۲۲	۷۱	۱۵	۱۶	۲۴۱
نگارش فارسی	تعداد	۰	۳	۱۵	۴	۰	۲	۱	۰	۲۵
	درصد	۰	۲	۱۳	۱	۰	۲	۰	۰	۱۸
قرآن	تعداد	۰	۲	۰	۱۲۵	۰	۲	۱۲۵	۴	۲۵۸
	درصد	۰	۲	۰	۲۰	۰	۲	۱۹	۶	۴۹
هدیه آسمانی	تعداد	۰	۲۶	۲	۶۴	۰	۵	۱۱۷	۹	۲۲۳
	درصد	۰	۲۱	۲	۱۰	۰	۶	۱۷	۱۶	۷۲
اجتماعی	تعداد	۸۵	۴۳	۲۹	۷۷	۳	۱۱	۴۹	۱۱	۳۰۸
	درصد	۷۷	۳۴	۲۴	۱۲	۱۷	۱۳	۷	۲۰	۲۰۴
کار و فناوری	تعداد	۰	۰	۰	۸	۰	۰	۱۷	۰	۲۵
	درصد	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۳	۰	۴
تفکر و پژوهش	تعداد	۰	۶	۰	۲۷	۳	۱	۴۸	۱۱	۹۶
	درصد	۰	۵	۰	۴	۱۷	۱	۷	۲۰	۵۴
مجموع فراوانی		۱۱۱	۱۲۶	۱۲۰	۶۳۲	۱۸	۸۶	۶۶۹	۵۶	۱۸۱۵

همچنین در جدول شماره ۴ به بررسی میزان نقش و تاثیر دروس مختلف بر مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی پرداخته شده است. نتایج بیانگر آن است که دروس ریاضی، نگارش فارسی و کار و فناوری کم‌ترین توجه و دروس فارسی، مطالعات اجتماعی و علوم تجربی بیشترین توجه را نسبت به آموزش مهارت‌های مرتبط با مشارکت شهروندی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

داشته‌اند. شایان ذکر است که دروس کار و فناوری و تفکر و پژوهش به این دلیل که تنها در پایه ششم ابتدایی تدریس می‌شوند، به نسبت سایر دروس از فراوانی و درصد کمتری برخوردار می‌باشند.

جدول ۵. فراوانی مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی در کتاب‌های درسی دوران ابتدایی

پایه تحصیلی	مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی								مجموع
	دانش و آگاهی		مهارت‌های اجتماعی			مهارت‌های گفتاری			
	شناخت شهر و نهادها	آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی	حس تعلق به مکان	همکاری و کارکردن با دیگران	مسئولیت پذیری	گوش دادن به مباحث و درک موضوعات	مشارکت در مباحث	پرسشگری	
اول	۹	۱۴	۶	۱۶۲	۵	۳۷	۱۰۳	۸	۳۴۴
دوم	۶	۱۲	۲۰	۱۰۷	۰	۵	۹۲	۸	۲۵۰
سوم	۱۷	۲۸	۲۱	۱۰۳	۱	۱۲	۱۰۵	۵	۲۹۲
چهارم	۳۳	۳۰	۲۷	۷۱	۱	۴	۹۲	۱	۲۵۹
پنجم	۴۰	۱۸	۲۹	۸۳	۶	۲۲	۹۹	۱۲	۳۰۹
ششم	۶	۲۴	۱۷	۱۰۶	۵	۶	۱۷۸	۲۲	۳۶۴
مجموع	۱۱۱	۱۲۶	۱۲۰	۶۳۲	۱۸	۸۶	۶۶۹	۵۶	۱۸۱۸

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

مطابق با جدول ۵، در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در مجموع ۱۸۱۸ مرتبه به مؤلفه‌ها و مهارت‌های مرتبط با آموزش مشارکت شهروندی توجه شده است. در این میان ۱۱۱ مرتبه به دانش و آگاهی، ۱۲۶ مرتبه به حقوق و وظایف شهروندی، ۱۲۰ مرتبه به حس تعلق به مکان، ۶۳۲ مرتبه به همکاری و کارکردن با دیگران، ۱۸ مرتبه به مسئولیت‌پذیر بودن، ۸۶ مرتبه به توجه به مباحث و درک موضوعات، ۶۶۹ مرتبه به گفتگو کردن و مشارکت در مباحث و ۵۶ مرتبه به پرسشگری اشاره شده است. شایان ذکر است که جملات، تکالیف و تصاویر مرتبط با حس تعلق به مکان، اغلب بر وطن دوستی اشاره داشته و کمتر به حس تعلق به شهر، محله، مدرسه، کلاس درس و ... توجه کرده است. همچنین پایه ششم ابتدایی با ۳۶۴ مرتبه و پایه اول ابتدایی با ۳۴۴ مرتبه بیشترین و پایه دوم و چهارم ابتدایی با ۲۵۰ و ۲۵۹ مرتبه کمترین توجه به مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای مشارکت شهروندی را داشته‌اند.

جهت پی بردن به بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های حاصل، در ابتدا با استفاده از فرمول مرحله اول روش آنتروپی شانون به بهنجار کردن داده‌های حاصل پرداخته شد که نتایج آن در جدول ۶ گزارش شده است.

جدول ۶. داده‌های بهنجار شده مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی در کتاب‌های درسی دوران ابتدایی

پایه تحصیلی	مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی							
	دانش و آگاهی		مهارت‌های اجتماعی			مهارت‌های گفتاری		
	شناخت شهر و نهادها	آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی	حس تعلق به مکان	همکاری و کارکردن با دیگران	مسئولیت‌پذیری	گوش دادن به مباحث و درک موضوعات	مشارکت در مباحث	پرسشگری
اول	۰,۰۸	۰,۱۱	۰,۰۵	۰,۲۶	۰,۲۸	۰,۴۳	۰,۱۵	۰,۱۴
دوم	۰,۰۵	۰,۱۰	۰,۱۷	۰,۱۷	۰,۰۰	۰,۰۶	۰,۱۴	۰,۱۴

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

سوم	۰,۱۵	۰,۲۲	۰,۱۸	۰,۱۶	۰,۰۶	۰,۱۴	۰,۱۶	۰,۰۹
چهارم	۰,۳۰	۰,۲۴	۰,۲۳	۰,۱۱	۰,۰۶	۰,۰۵	۰,۱۴	۰,۰۲
پنجم	۰,۳۶	۰,۱۴	۰,۲۴	۰,۱۳	۰,۳۳	۰,۲۶	۰,۱۵	۰,۲۱
ششم	۰,۰۵	۰,۱۹	۰,۱۴	۰,۱۷	۰,۲۸	۰,۰۷	۰,۲۷	۰,۳۹

پس از نرمال‌سازی داده‌ها، با استفاده از فرمول مرحله دوم روش آنتروپی شانون، مقدار بار اطلاعاتی (Ej) هر یک از مؤلفه‌ها محاسبه شد و در نهایت، ضریب اهمیت (WJ) مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی با استفاده از فرمول مرحله سوم روش آنتروپی شانون محاسبه گردید که در جدول ۷ قابل مشاهده است. هر مؤلفه‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، ضریب اهمیت بیشتری خواهد داشت.

جدول ۷. مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مولفه‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی در کتاب‌های درسی دوران ابتدایی

	مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی							
	دانش و آگاهی		**مهارت‌های اجتماعی**			**مهارت‌های گفتاری**		
	شناخت شهر و نهادها	آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی	حس تعلق به مکان	همکاری و کارکردن با دیگران	مسئولیت پذیری	گوش دادن به مباحث و درک موضوعات	مشارکت در مباحث	پرسشگری
بار اطلاعاتی(EJ)	۰,۸۵۷	۰,۹۷۰	۰,۹۵۴	۰,۹۸۱	۰,۷۸۱	۰,۸۲۶	۰,۹۸۲	۰,۸۶۰
ضریب اهمیت(WJ)	۰,۱۱۹	۰,۱۳۵	۰,۱۳۲	۰,۱۳۶	۰,۱۰۸	۰,۱۱۵	۰,۱۳۶	۰,۱۱۹

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

تحلیل داده‌های جدول شماره ۷ نشان می‌دهد که در بین مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی، به ترتیب به مهارت‌های مشارکت در مباحث و همکاری و کار کردن با دیگران با ضریب اهمیت ۰,۱۳۶، آگاهی از حقوق و وظایف شهروندی با ضریب اهمیت ۰,۱۳۵ و حس تعلق به مکان با ضریب اهمیت ۰,۱۳۲ توجه بیشتری معطوف شده است و به مهارت‌های پرسشگری و شناخت شهر و نهادها با ضریب اهمیت ۰,۱۱۹، گوش دادن به مباحث و درک موضوعات با ضریب اهمیت ۰,۱۱۵ و مسئولیت‌پذیری با ضریب اهمیت ۰,۱۰۸ توجه کمتری شده است. شایان ذکر است که در روش آنتروپی شانون، به مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی بیشتر و توزیع هدفمند می‌باشد، ضریب اهمیت بالاتری تعلق می‌گیرد. نکته ضمنی اینکه، صرف فراوانی زیاد نمی‌تواند دال بر ضریب اهمیت بالا باشد. این روش به گونه‌ای است که مؤلفه‌هایی که فراوانی بیشتری دارند اما توزیع ناهمسان و نامتناوب دارند، در مقایسه با مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی کمتر اما توزیع متناوب و همسان دارند، ضریب اهمیت پایینی کسب خواهند (صالحی عمران و سبحانی‌نژاد، ۲۰۱۵: ۲۱۸؛ محمودی، ۲۰۱۸: ۱۴۵). بدین دلیل مهارت‌های مشارکت در مباحث و همکاری و کارکردن با دیگران، علیرغم فراوانی بسیار بیشتر که در مقایسه با سایر مهارت‌ها دارند، به دلیل توزیع ناهمسان و نامتناوب نتوانستند ضریب اهمیت بیشتری کسب کنند.

بحث و نتیجه گیری

کتاب‌های درسی در گستره‌ی تمامی شهرها و روستاهای کشور توزیع می‌شوند و ابزار و بستری بسیار مهم برای آموزش برخی مفاهیم و مهارت‌ها به حساب می‌آیند. هر چند کتاب‌های درسی به تنهایی برای آموزش کفایت نمی‌کند و آموزش از طریق معلم و در فضای کلاس و مدرسه اتفاق می‌افتد، با این حال نمی‌توان از سهم مهم این کتاب‌ها غافل شد. زیرا کتاب‌های درسی مسیر اصلی و مفاهیم کلیدی آموزش را مشخص می‌کنند و برنامه‌ی تدریس و مهارت‌آموزی را جهت می‌دهند. از جمله مفاهیمی که می‌توانند در کتاب‌های درسی مورد تأکید قرار گیرند و هزینه‌های بلندمدت اداره‌ی جامعه را کاهش دهند، مفهوم مشارکت شهروندی است. آموزش مشارکت شهروندی موجب استفاده از ظرفیت شهروندان در توسعه شهری خواهد شد و در این میان، کتاب‌های درسی می‌توانند محتوای مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی را دربرگیرند. آموزش مشارکت شهروندی می‌تواند طیف وسیعی از دانش و مهارت‌ها را در برگیرد که در این پژوهش مهارت‌های اجتماعی (مسئولیت‌پذیری، حس تعلق به مکان و همکاری و کارکردن با دیگران)، مهارت‌های ارتباطی (پرسشگری، گوش دادن و درک موضوعات و گفتگو کردن و مشارکت در مباحث) و دانش و آگاهی (نسبت به وظایف و حقوق شهروندی و

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

ساختار و وظایف نهادهای مدیریت شهری)، بدین منظور مد نظر قرار گرفته‌اند. در این راستا محتوای کتاب‌های درسی (متن کتاب، تکالیف و فعالیت‌ها و تصاویر) مقطع ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاکی از این بود که در مجموع ۱۸۱۸ مرتبه به مؤلفه‌ها و مهارت‌های مرتبط با آموزش مشارکت شهروندی در کتاب‌های دروه ابتدایی اشاره شده است که به توانایی گفتگو کردن و مشارکت در مباحث و همچنین افزایش توانایی همکاری و کار کردن با دیگران به ترتیب با ۶۶۹ و ۶۳۲ مورد و با ضریب اهمیت ۰,۱۳۶، توجه بیشتری معطوف شده و مسئولیت‌پذیری و گوش دادن به مباحث و درک موضوعات به ترتیب با ۱۸ و ۸۶ مورد و با ضریب اهمیت ۰,۱۰۸ و ۰,۱۱۵ توجه کمتری شده است. همچنین پایه‌های اول و ششم و دروس علوم تجربی و فارسی نیز بیشتر از سایر دروس و پایه‌های دوره ابتدایی بر مولفه‌ها و مهارت‌های مشارکت شهروندی تاکید داشته‌اند. شایان ذکر است که تربیت شهروندانی فعال و مشارکت‌جو نیازمند آگاهی و توجه به تمامی مهارت‌های ذکر شده به صورت مستمر می‌باشد. لذا بازنگری در محتوای دروس از منظر توجه به مهارت‌ها و مولفه‌های مورد نیاز برای آموزش مشارکت شهروندی و تدوین برنامه‌ای جامع و همه جانبه در این خصوص برای تمامی پایه‌های تحصیلی می‌تواند در راستای آموزش و نهادینه‌سازی مشارکت شهروندی برای دانش‌آموزان موثر واقع شود.

منابع و مآخذ

Asadpor, A., Entezari, A., & Ahmadiahanak, K. (2018). Formal and informal social participation and the factors affecting it (Case study: Amol city). Journal of Applied Sociology, 29 (3), 67-86. [Persian]

Atieno, O. L., Mutui, F. N., & Wabwire, M. E. (2019). An Analysis of the Factors Affecting Public Participation in Environmental Impact Assessment: Case Study of Selected Projects in Nairobi City County, Kenya. 15(10), 1-20.

Bobbio, L. (2019). Designing effective public participation. Policy and Society, 38(1), 41–57.

Brabham, D. C. (2009). Crowdsourcing the public participation process for planning projects. Planning Theory, 8(3), 242-262.

Daneshpor, S. A., Behzadfar, M., Brakpor, N., & Sharafi, M. (2017). Participatory planning environment; Provide a conceptual model for analyzing the factors affecting citizen participation in planning. journal of Letter of Architecture and Urbanism, 9 (18), 23-42. [Persian]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

EACEA. (2012). Citizenship education in Europe: EACEA-Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.

Edrisi, A., & Shojae. M. (2013). Investigating the factors affecting the social participation of residents in the implementation of urban development plans (Case study: Implementation of the historical area of Tehran, District 12). Quarterly Journal of Welfare Planning and Social Development, 4 (13), 115-158. [Persian]

Egtesadi, N. (2013). Citizen participation; The key to sustainable social development in urban areas Case study: Baghshah neighborhood of Shiraz. Journal of the identity of the city, 7 (16), 81-96. [Persian]

Factor, R. (2018). Reducing traffic violations in minority localities: Designing a traffic enforcement program through a public participation process. Accident Analysis & Prevention, 121, 71-81.

Fleszer, D. (2019). PRAWO DO INFORMACJI A PARTYCYPACJA OBYWATELSKA. Roczniki Administracji i Prawa, 1(XIX), 91-108.

Gaseme, E., & Majideparast, S. (2014). Content analysis of social skills categories in the first year social education textbook. Research in Curriculum Planning, 11 (16), 74-83. [Persian]

Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., & ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education. Educational Research Review, 9, 158-173.

Gonen, M., & Guler, T. (2011). The environment and its place in children's picture story books. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 15, 3633-3639.

Hedayatzade, H., Bashirkhodaparasti, R., Bagheregarebagh, H., & Gholami, M. R., (2018). Investigating the relationship between social capital, citizenship commitment of individuals and social participation with citizenship rights among the citizens of Semnan. Urban Sociological Studies, 8 (12), 189-216. [Persian]

Jans, M., & De Backe, K. (2002). Youth (work) and social participation. Youth Participation in Slovakia.

Kalandides, A. (2018). Citizen participation: towards a framework for policy assessment. Journal of Place Management and Development, 11(2), 152-164.

Kalantare, A., & Rasoli, B. (2015). Feasibility study of citizens' participation in the management and development of neighborhood parks in Tehran. Journal of Urban Management, 14 (38), 425-448. [Persian]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

Kaseya, C. N., & Kihonge, E. (2016). Factors affecting the effectiveness of public participation in county governance in Kenya: A case of Nairobi county. International Journal of Scientific and Research Publications, 6(10).

Kolde, Alireza. (2002). A study of citizens' attitudes about participation in urban management, a study in District 7 of Tehran. Population Quarterly, 42, 1-20. [Persian]

Li, Z., & Li, L. (2019). An examination of kindergarten teachers' beliefs about creative pedagogy and their perceived implementation in teaching practices. Thinking Skills and Creativity, 32, 17-29.

Lowndes, V., & Pratchett, L. (2006). CLEAR: Understanding citizen participation in local government–and how to make it work better. Local Governance Research Unit, De Montfort University Leicester, United Kingdom.

Mahmoudi, S. (2018). Content analysis of elementary school sky textbooks in terms of attention to environmental ethics. Quarterly Journal of Applied Issues of Islamic Education, 3 (3), 131-160. [Persian]

Navarro-Medina, E., & de-Alba-Fernandez, N. (2015). Citizenship education in the European curricula. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 197, 45-49.

Reichert, F., & Torney-Purta, J. (2019). A cross-national comparison of teachers' beliefs about the aims of civic education in 12 countries: A person-centered analysis. Teaching and Teacher Education, 77, 112-125.

Rezadost, K., & Abedzade, H. (2008). Investigating the effective factors on social participation of citizens of Ilam urban community. Ilam Culture, 20-21, 227-242. [Persian]

Saleheomran, E., & Sobhanenejad, M. (2015). Analysis of the level of attention to the components of martyrs and martyrs of the holy defense in the content of elementary school textbooks. Journal of Education and Learning Research (Behavior Scholar), 22 (6), 211-234. [Persian]

Salehporjam, A., Rasoule, F., Sarreshtedari, A., Mosfae, J., & Kianian, M. K. (2019). Investigation of effective social indicators in non-public participation in natural resource projects using AHP method and non-parametric tests. Journal of Watershed Engineering and Management, 12 (1), 330-339. [Persian]

Semela, T., Bohl, T., & Kleinknecht, M. (2013). Civic education in Ethiopian schools: Adopted paradigms, instructional technology, and democratic citizenship in a multicultural context. International Journal of Educational Development, 33(2), 156-164.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

Shahoseine, G., & Sareme, H. R. (2018). An analysis of the correlation and relationship between citizen participation in the management of new cities and the underlying factors; Case study: New Bird City. Journal of Urban Management, 17 (51), 199-212. [Persian]

Sharfe, M., Behzadfar, M., Daneshpor, S. A., Berakpor, N., & Khanke, H. R. (2020). Participation or non-participation of people and planners? Qualitative research in the urban planning environment of Iran. Quarterly Journal of Fine Arts- Architecture and Urbanism, 24 (2), 29-38. [Persian]

Unicef. (2018). Learning through play: Strengthening learning through play in early childhood education programmes. LEGO FOUNDATION.

Wood, B. E., Taylor, R., Atkins, R., & Johnston, M. (2018). Pedagogies for active citizenship: Learning through affective and cognitive domains for deeper democratic engagement. Teaching and Teacher Education, 75, 259-267.

Zabihion, Sh., Yosefe, A., & Yarmohammadian, M. H. (2016). Content analysis of secondary school sociology textbooks in terms of attention to the concepts of citizenship. Research in Curriculum Planning, 13 (23), 136-147. [Persian]

Zafare, H., & Veise, R. (2011). Analysis of effective factors in attracting public participation to reduce the risk of natural disasters. Quarterly Journal of Housing and Rural Environment, 30 (135), 105-120. [Persian]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]

Investigating the level of attention to the components of citizen participation education in elementary school textbooks

Sajjad Behzadi [1], Mohammadsaleh Shokouhibidhendi[2]

Abstract

Nowadays, paying attention to textbooks as a written and codified axis of education in terms of paying attention to issues and components of citizenship, and especially citizen participation along with educational aspects, is very important and is an important aspect of an efficient school. Therefore, this study seeks to examine the extent to which textbooks pay attention to the teachings and skills required for citizen participation. The present research is descriptive-analytical and in order to achieve the intended goals, the elementary school textbooks of the academic year 2020 -2021 as the statistical population of the study were analyzed by content analysis method and the data were processed using Shannon entropy method. Findings show that in general, eight skills of questioning, participating in discussions, listening to discussions and understanding issues, responsibility, cooperation and working with others, sense of place, awareness of citizenship rights and duties, and knowledge of the city and urban management institutions. The required skills related to education and the institutionalization of citizen participation can be on the agenda. In this regard, the emphasis of textbooks is often focused on the two skills of cooperation and working with others and participation in discussions, and other skills have been neglected.

Keywords: Citizenship participation, content analysis, elementary school, textbooks

1. M.A. in Urban Planning, Faculty of architecture and environmental design, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.

2. PhD in Urban Planning and Associate Professor, Faculty of architecture and environmental design, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran (Corresponding Author). Email: shokouhi@iust.ac.ir

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-29]